

Јанко ПЛЕТЕРСКИ

ПРАШАЊЕТО ЗА НАЦИОНАЛНАТА И СОЦИЈАЛНАТА РЕВОЛУЦИЈА ВО СЛОВЕНИЈА КОН КРАЈОТ НА ПРВАТА СВЕТСКА ВОЈНА

Словенечкиот народ бил втурнат во воениот судир во 1914-тата година како политички субјект, иако за тоа не бил прашан од никој. Патриотските изјави на раководствата на граѓанските странки, дури и военопоттикнувачки истапи на одделни најреакционерни политичари од клерикалниот табор, ништо не менуваат од овој факт. Империјалистичката војна за овој народ беше еднаква со елементарна катастрофа, чиј обем и разорно дејство постепено допираат до свеста на луѓето. Истото важи и за сфаќањето на можностите и нужностите што таа војна со своето избивање ги донесе на работничката класа во борбата против империјалистичкиот систем, а на неслободните нации на многунационалните империи — посебно на Хабзбуршката — за ослободителната борба.

Словенечката социјалдемократска странка го осудила сараевскиот атентат како акт на граѓанската националистичка политика, а во наредните недели и критички истапила против политиката на австриската дипломатија спрема Србија. По тој повод и нејзиниот весник бил забранет, и истиот потоа не излегувал сè до 1917 година.

На тој начин оваа странка јасно ги потврдила своите дотогашни ставови, од една страна интернационалистички и антивоени, а од друга страна австромарксистички по однос на националното прашање. По избивањето на воените активности таа странка не била ставена пред искушението ниту пак морала во некое претставничко тело да го изразува својот став спрема војната. Проучувањата што се направени во последните години ја докажуваат неодржливоста на стереотипното тврдење според кое во 1914 година словенечките социјалдемократи ги поддржувале империјалистите од централните држави и на тој начин го поттикнувале разгорувањето на светската војна.¹

¹) France Klopčič, Protivojno stališče slovenske socijaldemokratske stranke leta 1914 in 1915. Zgodovinski časopis, XXIV, 1970, sv. 1—2, 53—75.

Словенечката социјалдемократска странка не ја подржувала војната и била предводена од мислата на меѓународната солидарност на пролетаријатот. Таквиот нејзин став произлегувал и бил во склад со расположбите на словенечката работничка класа, која немала никакви причини за некакво австриско социјалпартиско воено воодушевување, туку сосема спротивно. Навистина, раководството на оваа странка не се одлучило за отпор на воените активности, сфаќајќи ги истите во револуционерна смисла. За подоцнежното политичко дејствување било посебно чувствително тоа што ни тогаш ниту пак било кога подоцна оваа странка не го осудила военопартискиот став на германското социјалдемократско раководство во Виена. Влијанието на австромарксизмот му давал специфичен белег на овој пацифизам кај дел од словенечкото социјалдемократско раководство: покрај левичарските изрази на приврзаност кон револуцијата тие изразуваат спремност, во смисла на проширување на револуцијата во централна Европа на Балканот, да ги прифатат и резултатите од освојувачката војна на Австроунгарија, за која во почетниот период верувале дека ќе биде победоносна.² Нејзиниот пацифизам бил доволен за одржување на политичката соработка со италијанските антииредентистички социјалдемократи во Трст, кои исто така сè до крајот на војната заземале пацифистички став, но со една разлика, што тие во својот весник недвосмислено го отфрлиле и осудиле социјалпатриотскиот став на бечката централа. Сепак, ваквата солидарност во Трст во одлучувачкиот период 1917 — 1918 година не вродила со некој посебен револуционерен настап.

Словенечката социјалдемократска странка во првите воени години се воздржувала од политичка активност. Во синдикалниот печат го повикувале членството да стори сè што е во неговата моќ за зачувување на организацијата, за таа цел да се откаже од сите непотребни активности, кои на тогашните власти би можеле да им послужат како повод за репресија.³ Сржта на перспективата што ја отворала оваа странка во 1914 година за словенечките работници се огледа во викот: „Да ги сочуваме своите сили, со што по војната ќе бидеме способни да соработуваме за процветот на нова Австрија, која треба да се роди од овие светски настани и која треба да постане татковина на слободните народи“.⁴

²) Fran Zwitter, Zlom avstromarksizma pri Slovencih, Zgodovinski časopis, XXVI, 1972, sv. 1—2, 103—138.

³) Dušan Kermavner, Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah—Javorniku od začetkov do leta 1918. III. knj., Ljubljana, 1975, 260.

⁴) Rudniški delavec, 25. september 1914, br. 1, Цит. според делото под број 3, стр. 261,

Во тие први воени години поинтересна е политичката работа на словенечките социјалисти во емиграција. Секако, најзначајна е активността на стариот лидер на Словенечката социјалдемократска странка Етбин Кристин, кој уште пред почетокот на војната заминал во Соединетите Американски Држави. Словенечките иселеници во САД претставувале важен фактор за акцијата околу создавањето на Југославија. Либералниот дел од таквата емиграција давал поддршка на работата на Југословенскиот одбор, додека социјалистичкиот дел се застапувал за идејата за Антанта. Во оваа средина уште на крајот на 1914 година била изнесувана идејата за потребата од создавање на југословенската федеративна република. Етбин Кристин во почетокот на 1916 година составува меморандум, кој според својата идеја и барање за создавање на југословенска република од четири автономни „племиња“ како делови на идната балканска федерација, значи раскинување со традицијата на австромарксистите, а во исто време и раскинување на Кристин со илузијата за непосредно одумирање на државата. Југословенскиот социјалистички сојуз го упатува овој меморандум на 19 февруари 1916 година до Конгресот на Соединетите Американски Држави, а кон крајот на јули истата година и до Конференцијата на социјалистичките партии на неутралните земји во Хаг.⁵ Ваквиот развој на ставовите многу значи во редовите на словенечките работници за забрзување на југословенското противавстриско оствестување на масите на словенечките иселеници во Соединетите Американски Држави. За развотокот на оваа идеја во рамките и границите на Австрија, секако немал непосредно влијание.

Во почетокот на 1915 година во емиграција заминува и еден словенечки социјалдемократ од Трст, инж. Драготин Густинчиќ, по војната скоро една деценија водечка личност на словенечкото комунистичко движење. Тој доаѓа во Србија и таму дејствува против лондонскиот пакт, пишува брошура за трстјанското прашање, а нешто подоцна во Швајцарија ја издава ревијата („La Yougoslavie“), во која ја застапува идејата за федеративно уредување на Југославија и во таа смисла ја критикува како српската влада така и Југословенскиот одбор. Во 1918 година тој е воодушевен од создавањето на Народниот совет на СХС во Загреб, бидејќи во тоа гледа гаранција за остварувањето на федеративниот принцип.

Кон крајот на 1916 година, очекувајќи брз крај на војната, словенечката социјалдемократска странка се одлучува во татковината за прв политички настап во војната. Вонред-

⁵) Marjan Drnovšek, *Chicaška deklaracija. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 1974.

ната конференција што била одржана во Трст издава резолуција во која странката се определува за социјализмот како движење на народните маси, го нагласува интернационализмот, но во исто време се оглушува по прашањето на патриотската политика на бечкото раководство. Таа не повикува во борба против австриската власт која ја води војната, туку води полемика со словенечките граѓански странки и нивната акција за национална концентрација. Оваа конференција додуша ја нагласува големата улога и значење на националното прашање, но истото се уште го определува само како важно културно барање.

Според прилично раширеното мислење повторно се појавила можност војната да биде завршена со антиимперијалистички револуционерен расплет дури во 1917 година, по Февруарската револуција во Русија. Скоро истовременото влегување на Соединетите Американски Држави во војна против Германија — но не и против Австрија — го поттикнувало уверувањето дека се приближува времето на договорен мир, односно мир без победници и победени, **но и мир без револуции**. Помеѓу тие две можности во поглед на завршувањето на војната одлучувале и тогашните социјалисти. Словенечката социјалдемократска странка со воодушевување ја поздравува Февруарската револуција во Русија, очекувајќи во исто време револуционерен настап на работничките партии во сите земји. Но наместо до таков настап, како што е познато, доаѓа до акција на холандско-скандинавскиот комитет за обнова на Интернационалата и за свикнување конференција на социјалистите на сите завојувани и неутрални држави. Ориентацијата кон свикнување таква конференција подразбирала и акција за спогодбен мир, а таков според општото убедување на тогашните словенечки социјалдемократи — а во тоа тие го следеле убедувањето на гермаското социјалдемократско раководство во Беч — бил можен само со зачувување на интегритетот на хабзбуршката држава, што во исто време би значело и непризнавање правото на самоопределување на нациите во таа држава.⁶

Ваквото однесување и ставот во текот на втората половина на 1917 година ќе биде една од причините за појавување на опозиција во редовите на Словенечкиот социјалдемократски сојуз, тнр. „Социјалистичка младина“, која бара странката да ја прифати југословенската државна програма и да го потпомогне националното движење.

Во атмосфера на очекување на спогодбен или пак сепаратен мир за Австроунгарија, заседава и парламентот во Беч кон крајот на мај 1917 година. Во него словенечките социјалдемократи немале свои претставници. За активностите на сло-

⁶) Dušan Kermavner, Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918, Ljubljana, 1968, 222.

венечките буржоаски странки од почетокот на војната до свикнувањето на парламентот денес е многу повеќе познато, и тоа во најголемиот дел заблагодарувајќи токму на Милади Павлова. Денес веќе може да се тврди, дека се решени некои од тогашните отворени прашања, посебно во врска со Југословенскиот клуб и неговата активност, за што доста често се изнесувани спорни становишта, но без вистинска документациона подлога.

Југословенскиот клуб, во кој словенечките претставници имале суштинска улога, денес е претставен како важен фактор за југословенското обединување, покрај владата на Србија и Југословенскиот одбор. Од активноста на Југословенскиот клуб која треба да се гледа во врска со активностите во Хрватска па и во Босна и Херцеговина, најпосле израснува создавањето на Народниот совет на Словенците, Хрватите и Србите во октомври 1918 година во Загреб. За неговата прва изјава, за познатата Мајска декларација на Југословенскиот клуб денес може да се каже дека е резултат на автономните тенденции на националната политика на претставниците во Југословенскиот клуб, покрај иницијативата и улогата во Хрватска, пред сè на Старчевичките правителства. Таа сигурно не е револуционерна во смисла на барањето право на самоопределување. Со својата компромисна формулација таа во суштината израснува од очекувањата на договорен мир или барем сепаратен мир за Австроунгарија, без револуција. Подеталните проучувања покажуваат дека декларацијата е концепирана врз очекувањата дека новиот цар Карл со својата активност за склучување мир треба да ја спаси хабзбуршката монархија од распаѓање — поткрепувајќи ја со непосредното пристапување кон внатрешни уставни реформи на државата. Мајската декларација ги изразува барањата на Јужните словени за монархија во случај на таква реформа. Таа барала државноправно обединување на сите територии на хабзбуршката монархија во кои живееле Словенците, Хрватите и Србите во една држава, слободна од секаква превласт од странство. Таквата држава би ја признавала хабзбуршката монархија односно династија но не ја признавала постојаната дуалистичка државно правна организација и уредување.

Мајската декларација сама по себе претставува еден квалитетен чекор напред во југословенското политичко движење на теренот на хабзбуршката монархија, од една страна со пружањето на полноправност на Србите со Хрватите, а од друга страна, посебно значајно за Словенците, во таа декларација сите југословенски претставници, и Хрватите, и Србите, бараат задолжително учество и на словенечките подрачја во југословенското обединување. Мајската декларација може да се рече дека значела надминување на сите потесни концепти, како само хрватско-словенечкиот, така и само за хрватско-српското обединување. Мајската декларација не е договорена со Југо-

словенскиот одбор, но настанала во рамките на тесните и блиски контакти со чешката политика.

Кога уште пред крајот на јули 1917 година постанало јасно дека царот од страв од евентуалната германска интервенција се откажал од непосредното пристапување кон внатрешни реформи во монархијата и склучување мир, кога и чешката политика се радикализирала, а кога Мајската декларација започнала да се прогласува како минимално барање, секако и под влијание на крфската декларација, таа декларација постепено започнала да добива улога на легална основа за политиката на Југословенскиот клуб во смисла на југословенското обединување врз основа на правата на нациите на самоопределување, односно и против Австрија. Во таа смисла може да се зборува за радикализација на словенечката граѓанска политика негде од август 1917 година па натаму. Тоа била радикализација како во смисла на поставување на целите на националното движење така и во смисла на неговата демократизација.

Како највидлив израз на демократската радикализација се развива таканареченото декларационо движење кое трае од септември 1917 до мај 1918 година. Тоа движење се развива во форма на прибирање потписи за Мајската декларација, изјави на друштвата и на општинските одбори. Поразот на италијанската армија кај Кобарли и поместувањето на фронтот на запад кон Пиав, создава впечаток дека опасноста од реализација на лондонскиот пакт е битно намалена, а декларационото движење добива во својата самоувереност.

Октомвриската револуција во Русија не делува само врз основните народни маси на словенечкото население туку и на обединетото граѓанско раководство. Тоа сега уште повеќе чувствува дека развивањето на декларационото движење е од огромно значење како метод за зачувување на власта на граѓанството, како модел за контролирање на широкото антивоено расположение и социјалниот немир, како и за нивното канализирање во правец на барање национално определување. Во тој контекст Југословенскиот клуб изрично ја прифаќа паролата на советската револуција за мир и самоопределување на нациите. При мировните преговори во Брест — Литовс, Југословенскиот клуб се обидува да постигне признавање на Југословените во хабзбуршката монархија како меѓународно прашање. Тоа е познатиот меморандум на Југословенскиот клуб до конференцијата во Брест — Литовс, од крајот на јануари 1918 година на кој треба да се гледа како на акт на надворешната политика, прва надворешнополитичка акција на државата на Јужните Словени, монархија која е во процес на настанување.

Декларационото движење е интересно и значајно и како политички феномен, специфичен за словенечките земји. Тој

содржи многу карактеристики од тактиката која се сретнува кај народните фронтови, се разбира со битната разлика што во него класните односи се политички, како и обратно од фронтовските. Спомнувањето на Мајската декларација во тоа време изразува само уште мал дел од оној првобитен компромис од различните струи во рамките на движењето. Таа во 1918 година главно има значење на средство за легализирање на движењето. Тоа е особено значајно во Штаерска и Корушка, каде што во друг случај таквото движење не би било можно. Граѓанското раководство ја задржува и јакне широчината и единството на движењето со тактиката на твр. мешано нагласување од една страна на декларацијата, а од друга страна на паролата за самоопределување на нацијата.

Почнувајќи од март движењето добива форма на масовни собири по сите словенечки земји, освен во Корушка, каде што истите се стриктно забранувани; собирите во Штаерска завршувале со физички пресметки со германските елементи кои сакале да ги оневозможат. Во текот на движењето, во деновите 22-24 април 1918 година во Љубљана доаѓа до спонтани демонстрации кои се изродуваат и свртуваат против некогашниот лидер на клерикалната странка Шуштершич и против австриската власт. Тоа што во оваа прилика најмногу ја вознемирило австриската власт, е фактот што словенечките воени единици на љубљанскиот гарнизон, кои требале да настапат против демонстрантите, ја откажале својата послушност. Владата на посебна седница одлучила претседателот Сеидлер на 3 мај, 1918 година да го забрани декларационото движење и да изрази цврста решеност на владата никогаш да не пушти словенечките територии да земат учество во југословенското здружување, ако било когаш до него дојде. Ниту владината забрана, ниту подоцнежната политичка интервенција на царот против движењето не биле во состојба да предизвикаат било какво колебање во него или пак уште помалку негова криза. Без оглед на искажаните забрани декларационите собири се наставиле, а што е уште поважно, во средината на мај во три гарнизони во долината на реката Мура во Штаерска избиваат побуни на словенечките единици. Тоа биле најзначајните побуни од сите што дотогаш се случиле во внатрешноста на Австрија во текот на војната. Во истиот месец (мај) кон декларационото движење се приклучува и странката на словенечките социјалдемократи.

Сите овие настани биле предмет на интензивни истражувања од страна на историчарите.⁷

⁷) Lojze Ude, Deklaracijsko gibanje pri Slovencih, Zgodovinski časopis, XXIV, 1970, sv. 3—4, 191—207. — Истиот автор. Оценка на книгата на С. Будисављевиќ, Х. Капишиќ, Б. Кризман, А. Мандиќ и Д. Јанковиќ, Zgodovinski časopis, XIV, 1960.

Нивниот најголем интерес бил концентриран врз анализата на политиката на работничката странка, посебно на оценките на струите што во неа се појавиле до летото 1917 година.

Не е можно да се испушти од предвид појавата на опозицијата „Социјалистичка младина“ и покрај очигледните влијанија на буржоаскиот национализам, изразен пред сè во фактот што работничката странка во тоа време немала адекватен став спрема националното движење.

Исто така не може да биде оставено настрана и прашањето за анализата на активностите на масите, како во револуционерната ситуација во јануари 1918 година, кога опортунизмот во Словенечката социјалдемократска странка се покажал и манифестирал во својата вкупност, без разлика, така и во ратоборниот мај 1918 година, кога словенечките војници сами ѝ објавуваат „војна“ на војната.

Значаен прилог за проучувањето и осветлувањето на овие бунџи на словенечките војници дала чехословачката историја во трудовите на Карл Пишлик⁸.

Сега е очигледен големиот обем и вистинското значење на овие бунџи, видлив е и нивниот карактер — од една страна како директна амнестија на револуцијата во Русија, а од друга страна и нивната спонтана поврзаност со раздвиженото таласање на националните маси. Револуционерноста на народните маси, која во тие моменти била на својот врв, по мај 1918 година веќе не постигнува некои позначајни самостојни продори. Дури ни во Трст каде што за тоа постоеле посебни услови и специфични можности.

Со одговорот на царот од сите словенечки странки на 27 мај 1918 година непосредно се отворил патот кон постепено создавање елементи на сопствената државност во наредните недели и месеци, сè до 29 октомври 1918 година кога е извршено прогласување на одвојувањето од Австрија, кога словенската држава, заедно со Хрватска и Херцеговина го извршува конституирањето на новиот меѓународно правен субјект, Државата на Словенците, Хрватите и Србите.⁹

Превел од српскохрватски
јазик
Јован С. СТОЈАНОВСКИ

⁸) Karel Pirhlik, *Z ruského zajeti do boje proti válce*. (Из рускега ујетништва в бој проти војни), Ljubljana, 1968.

⁹) Види: од авторов: *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*. Politika na domačih tleh med vojno 1914—1918, Ljubljana 1971. Издадено и на српскохрватски. *Prvo opredeljenje Slovenaca za Jugoslaviju*, Beograd 1976). Momčilo Zečević, *Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujediničenje 1917—1921*. Beograd, 1973. — Milica Kacin-Wohinz, *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918—1921*, Maribor 1972

**THE QUESTION ABOUT NATIONAL AND SOCIAL REVOLUTION
IN SLOVENIA TOWARDS THE END OF THE FIRST WORLD WAR**

S u m m a r y

The First World War a lot of little nations, in spite of their international legal position, brought to an unbearable state. Nearly all of them were found in a position of political subject. Among them was also the Slovenian people. Moreover, unlike this objectively given state in its essence the First World War produces the question for national and social liberation from the slavery, such as was the Hapsburg's Monarchy.

Of course, setting the question for national and social liberation of the Slovenian people during the war did not mean a definition of the programme and political aims of the struggle. There were more factors of influence. Among them, one of the main, of course, was the development of the situation on the fronts. When the victory was far from Austro-Hungary, as much as the international situation was becoming worse and worse in the state there was a strengthening of the movement of the enslaved peoples for liberation and state constitution, so much the political attitudes of the various national and political forces were precised and defined.

In the Slovenian political ambient of that time special attention in this regard deserves the evolution of the surveys of the Slovenian social democratic party (JSDS), of the different currents in its circles, as well as the other political forces in Slovenia. Starting from pure principal anti-military positions at the beginning of the world conflict in the course of the war, the revolutionisation of the masses especially after the October revolution comes to radicalisation of the attitudes concerning the national liberation of Slovenia, up to its separation (October 29, 1918) from Austria and the creation of the state of the Slovenians, Croats and Serbs.